

Ulrich Duchrow

A kapzsi pénz

A pusztító kapitalista civilizáció

PÉNZÜGYI VÁLSÁG, EURÓVÁLSÁG, KLÍMAKATASZTRÓFA, fajok ki-
pusztulása, erőforrásválság, energiaválság, élelmezési válság, évente negyven millió halott az éhezés következtében, társadalmi válságok... Túl sok válság? Meglehet. De mindegyik tény, és mindegyik a jövőbeli élet alapvető veszélyeztetettségére utal. Azt állítom, hogy mindezen válságoknak egyetlen központi okuk van: a kapitalizmus civilizációja. Kifejezetten így gondolom: nem csupán a kapitalista gazdaság, hanem az egész kapitalista civilizáció. Mert időközben az élet, a gondolkodás, az érzelmek minden területe a pénz uralma alá került a tőke révén. És a tőkének csak egyetlen célja van: növekedni – tekintet nélkül a következményekre.

Ez a tény az 1980-as évek óta az egyházak világméretű közösségét is foglalkoztatja. A legradikálisabb állásfoglalást a Református Világszövetség „Accra-i Hitvallásának” köszönhetjük (2004). Ez elítéli „a neoliberális gazdasági globalizmus ideológiáját”, és világos nemet mond a jelenlegi világgazdasági rendre. Reménykeltőek Ferenc pápa meglepően kritikus nyilatkozatai és az Egyházak Ökumenikus Tanácsa busani közgyűlésének eredményei is. De eddig éppen a hivatalos német egyházak védekeztek a világos állásfoglalás ellen, és védekeznek az ellen, hogy tudomásul vegyék a világban tapasztalható sokszoros válságnak magából a rendszerből fakadó okait.

HA EZEKET MEG AKARJUK ÉRTENI, és mindenekelőtt ki akarjuk küszöbölni, akkor messzire kell visszamennünk a történelemben, mert csak így érthetjük meg a pénz által mozgatott civilizáció építőelemeit. Akkor felfedezhetjük, hogyan reagáltak a régebbi korok hasonló kihívásaira már a Biblia szerzői is, akik ezzel világos alapot nyújtanak a mai egyházi cselekvéshez is.

Mezopotámiában már kb. Kr. e. 3000-tól létezett pénz – de csak az erőforrások, hitelek, adósságok és hasonló kalkulációs egységeként. Ez a Kr. e. 8. századtól megváltozott, a Földközi-tenger keleti medencéjétől egészen Kináig. Karl Jaspers filozófus „tengelykorszaknak” nevezte ezt

a szakaszt, mivel a világnak ezen a táján ebben az időben keletkezett a legtöbb világvallás és a nagy filozófiák. Ekkoriban állították át a hadviselés professzionális, erre edzett katonákra és zsoldosokra, akiket meg kellett fizetni. A legfontosabb fizetség a zsákmány volt, amelybe beletartoztak nemesfémek is, amelyeket könnyen lehetett szállítani. Ezek eleinte alighanem apró darabok formájában voltak forgalomban. Kr. e. 600 körül Lúdia (ma Nyugat-Törökország), India és Kína sok államában szinte egyidejűleg jöttek rá arra, hogy a nemesfémekből érméket verjenek – különösképpen a katonák zsoldjának kifizetéséhez. Az ilyen gyakorlatiasan használható pénznemek révén egységesítették azután – állami segítséggel – a helyi piacokat is, úgyhogy egyre inkább az egész népesség is pénzt használt a mindennapi ügyletekhez. Ez az egész rendszer aztán összekapcsolódik majd a hódításra törekvő birodalmakkal.

Ezen a bázison jött létre a piacokon a számításokon alapuló csere logikája. A javak cseréjét közvetlenül, a pénz kalkulációs egységének segítségével hajtották végre. Az áruk sokféleségében csak egyetlen egység, egyetlen központ létezett: a pénz. Persze nem „dologként”, „tárgyként”, ellenkezőleg: társadalmi folyamatokban, tehát emberi együttműködéssel kellett elismerni értékét és logikáját. A pénz ily módon megváltoztatta az emberek lelkét is: elkezdtek egymással kommunikálni a pénzkalkulációról, s ezáltal az egyének közötti versengés elsőbbségre tett szert a közösségi kapcsolatokkal szemben.

A pénz és a magántulajdon többszörösen összekapcsolódik. A pénz mindig magában foglalja a tulajdonhoz való jogot. A magántulajdon az énré irányuló kizárólagosság kifejeződése; másokat kizár, tehát elválasztja az én-t a többi embertől. A pénzben és a magántulajdonban olyan strukturális és pszichológiai mentális dimenziók kapcsolódnak össze, amelyekkel azután kritikusan foglalkoztak ama kor megfelelő filozófiai és vallásai.

MI TÖRTÉNT A TOVÁBBIÁKBAN? A társadalmak arra ösztönözték az embereket, hogy törekedjenek több

pénzt szerezni. Az egymással versengő emberek közül az erősebbek képesek működésbe hozni olyan mechanizmusokat, amelyek állandósítják a pénzszaporítást, vagyis intézményesítik a kapzsiságot. A határtalan pénzfelhalmozás iránti mohó vágy első alapvető intézményesítése a kamat. Ez ugyanakkor kiélezi az adósság-problematikát: parasztszaladok elvesztik elzalogosított földjüket, és adósrabszolgaságba kényszerülnek.

A pénz és a magántulajdon, tehát az új gazdasági eszközök a társadalmak elmélyült kettészakadásához és egocentrikus mentalitáshoz vezettek az ókorban. Továbbá megerősödött a patriarchátus, mert csak a családapák birtokolhattak tulajdont.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI, POLITIKAI ÉS PSZICHOLÓGIAI VÁLTOZÁSOK összefonódása sok szenvedést okozott, s ebben a Földközi-tengertől Kináig terjedően a tengelykorszak minden valása és filozófiája kihívást látott:

- Izraelben és Júdában a hatalomkritikus próféták és mindenekelőtt a Második Törvénykönyv („Mózes 5. könyve”) 15. fejezete és a Leviták („Mózes 3. könyve”) 25. fejezete szerzői nagyobb igazságosságot követelnek, és olyan jogi rendelkezéseket, amelyek megakadályozzák, hogy egyre több szegény legyen. Javaslatuk: kamattilalom, adósságelengedés és az adósrabszolgák felszabadítása minden hetedik évben, egyenlőségen alapuló, ismétlődő földosztás, szegényeket támogató adó.
- Indiában Buddha az összes létező kölcsönös függőségének figyelmes belátásával próbálja meg legyőzni a három mérget: a kapzsiságot, a gyűlöletet és az Én illúzióját. Szerinte ez a belátás az alapja az emberek, illetve az ember és a természet újfajta együttélésének.
- Kinában a filozófus Lao-ce meghirdeti a lágy elsőbbséget a keménnyel szemben, a kimondhatatlan és ezért manipulálhatatlan Tao, a „helyes út” értelmében. Konfuciusz a társadalmi rendbe történő, újból és újból szükségessé váló betagozódást követeli, egészen odáig menően, hogy a népek joga van az igazságtalan

uralom elleni forradalomhoz (mindkét mozzanatot a társadalmi egyensúly elvének felel meg).

- A görög filozófus, Szókratész arra törekszik, hogy a lélek az igazságnak megfelelően bánjon a realitással, s ne a gazdagságot meg a dicsőséget keresse; Platón célja az igazságosság megvalósulása a közéletben; Arisztotelész megpróbálja a természetes csereskereskedelmek etikájával és politikájával legyőzni a pénz felhalmozására korlátozódott gazdasági formát.
- A zsidó vándorprédikátor, a názáreti Jézus az Isten (az Ő országa és annak igazságossága) és a Mammon (a kincsgyűjtés istene) közötti választás egzisztenciális döntésére hegyezi ki a kérdést, és a kicsik elsőbbségét hirdeti a nagyokkal szemben. Ebből következik, hogy mozgalmának tagjai megosztják egymással tulajdonukat, hogy ne legyenek köztük szegények. Pál fölismeri, hogy a Római Birodalomban uralkodó törvényt megfertőzte a mohóság, olyanira, hogy az ember végül már egyáltalán nem képes jót tenni. A zsidókból és más népek tagjaiból álló, egymással szolidárisan élő messiási közösségekben látja azt a kövaszt, amely alulról kiindulva forradalmasíthatja az igazságtalanság római birodalmát.
- Mohamed próféta elítéli a gazdagság határtalan felhalmozásának illúzióját. Hangsúlyozza a kamatszédés tilalmát, összekapcsolva a szegényeket támogató adóval és a – kamat nélküli – részvételi gazdasággal.

Mindenki azt kérdezi: Megéri ez?

A MODERN KORT TÖBB MINT 500 ÉVE JELLEMZI, hogy az ókori pénzgazdaság szélsőségesen kiéleződött a birodalmi kapitalizmus formájában. Ebben a pénz szaporítása válik a gazdálkodás értelmévé és motorjává. Hiszen a tőke nem egyszerűen pénz, hanem pénzben mért vagyon. Azért fektetik be, hogy több pénzt gazdálkodjanak ki. Ehhez különösen a kettős könyvelés kialakulása járul hozzá. Ebből fejlődik ki az input és output nyomán keletkező profitmaximalizációs funkciómechanizmusa, de egyre több közösségi tulajdon privatizálása is. A patriarchátus megerősödik, egyrészt azért, hogy a férfias-rationális gon-

dolkodásmód uralomra jut a filozófiában, a tudományban és a technikában, másrészt az új tulajdoni rend és a birodalmi militarizmus által.

Az újkori történelemben a vallások többsége alkalmazkodott ezekhez a változásokhoz – ezért minden pozitív vallási hivatkozás kezdete a vallásokhoz való kritikus hozzáállás. A 20. század második fele óta minden vallásban kialakulnak a felszabadítási teológiák. Ezek újból felfedezik a tengelykorszak vallásainak és filozófiáinak eredeti impulzusait, azáltal és oly módon, hogy a mai helyzetre vonatkoztatva értelmezik azoknak a (szent) könyveit. Ezért aztán szembefordulnak vallási közösségük alkalmazkodó többségével és az immár birodalmilag globalizálódott kapitalizmussal. Mert ez a kapitalizmus határozza meg az egész nyugati civilizációt: a tudományokat és a technikát, a politikát (Angela Merkel: „piackonform demokrácia”) és az embernek mint „a természet urának és tulajdonosának” felfogását (René Descartes), vagyis hatalomra, gazdagságra és tekintélyre törő, és ezért számítgatóan versengő individuumként való értelmezését (Thomas Hobbes). Mindenki csak azt kérdezi: „Megéri ez nekem?”

MIVEL EZEK A FEJLEMÉNYEK NAGYMÉRTÉKBEN VESZÉLYEZTETIK MINDAZT, AMI EMBERI, mindig arra kell törekedni, hogy megváltoztassuk a politikai-gazdasági struktúrákat, és egyidejűleg legyőzzük az egocentrikus gondolkodás- és viselkedésmódokat. Ez azt jelenti: „a pénz spiritualitását” olyan spiritualitássá kell változtatni, amely felismeri, és aztán tetekre is váltja azt a felismerést, hogy a boldogság a sikeres kapcsolatokon nyugszik – a férfi és nő, a társadalmi partnerek, az ember és a természet, s a népek egymás közti kapcsolatának sikerességén.

Ha helytálló az a megállapítás, hogy a jelenleg is uralkodó civilizáció a pénz és a magántulajdon alapjain nyugszik, akkor egy alternatív kultúrának elsősorban ezeket az intézményeket kell megváltoztatnia. Egy munkamegosztó társadalomban nem lehet lemondani a pénzről mint a javak és szolgáltatások cseréjének eszközéről. Továbbá a pénz nélkülözhetetlen mint a munkavégzési szándék hitel formájában történő előfinanszírozása. De probléma lép föl abban a pillanatban, amikor a pénz esz-közből áruvá válik, amellyel még több pénzt akarnak előállítani.

Tehát arról van szó, hogy megfosztjuk a pénzt a hozzá kötődő kapzsiságtól. Vagyis a kérdés az: Hogyan lehet úgy megszervezni a pénzgazdaságot, hogy az betölthesse hasznos

szerepét anélkül, hogy a személyes és a strukturális kapzsiság révén pusztító folyamatokhoz vezetne, és végül „pénzügyi tömegpusztító fegyverre” válna? A pénznek olyan áruból, amellyel még több pénzt termelnek, a szükségletek kielégítésére irányuló, reális gazdálkodás eszközévé kell válnia. Ez a lényegi követelmény. A pénz közkinccs, ezért demokratikusan kell szabályozni.

Hasonlóan mélyreható változásra van szükség a tulajdon rendjét illetően – és ez lehetséges is. Akárcsak a pénz, a tulajdon esetében is az ajándékba kapott, ill. közösen előállított köztulajdonból kell kiindulni. Ez azt jelenti: a föld és a természet minden adománya (teológiailag szólva: a teremtett világ), a víz, a levegő vagy az ásványok mind-mind adományok, és csupán használatra kaptuk őket kölcsönbe. Ugyanez érvényes az alapellátás szolgáltatásaira (szállítás, nevelés stb.). Ennek megfelelően az embernek csak használati jogai lehetnek, abszolút tulajdonjoga soha. Ezt azonban intézményesen és politikailag kell szabályozni.

Tulajdon nélkül nem lehetséges az emberi együttélés. A problémát a pénzben mért magántulajdon egyre növekvő, a személyes és közösségi használaton túllépő abszolútizálása jelenti. Ezért alapvetően meg kell kérdezni: Hogyan lehetne olyan új tulajdonrendet létrehozni, amely a közjót szolgálja?

CIVILIZÁCIÓNK ELPUSZTÍTTJA AZ EMBERISÉGET ÉS A FÖLD ÉLETÉNEK ALAPJAIT. Ezért a kérdés nem az, vajon ki kell-e alakítanunk az élet új kultúráját, hanem az, hogy belátás alapján akarjuk-e megteremteni, vagy pedig egyre nagyobb társadalmi és ökológiai katasztrófáknak kell-e azt ránk kényszeríteniük. Ezért meg kell erősíteni és tovább kell fejleszteni minden olyan erőfeszítést – az egyházakban és azokon kívül is –, amely szembeszáll a kapitalizmus civilizációjával, és kritikus alternatívákat fejleszt ki. Ehhez nagyban hozzájárulhatnak a vallásközi felszabadítási teológiák azáltal, hogy ismét fölfedezik az összes szent iratok eredeti impulzusait. Ez a társadalmi és ökológiai mozgalmak megerősödéséhez vezetne – a modernitás és a kapitalizmus utáni kultúra útján, amely „bőséges” életet tesz lehetővé, és azt, hogy egyáltalán legyen élet a jövőben.

A szerző 1935-ben született, az evangélikus teológia és a szociáletika rendkívüli professzora a heidelbergi egyetemen; a Kairosz Európa ökumenikus hálózatának társalapítója.